

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵԻ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Եղիշէ վարդապետին կամ Եղիշէ թարգմանիչ վարդապետի մը անուան կը վերագրուին այլևայլ հեղինակութիւններ: Կրնայ ըլլալ որ, Արտաշատի ժողովին մասնակցող Եղիշէ Ամատունեաց եպիսկոպոսն ալ գործեր գրած ըլլայ, որոնք հետագային չփոխուած ըլլան Եղիշէ Պատմագրին գործերուն հետ: Մինչև ցարդ մեզի հասած այդ գիրքերն են հետեւեալները:

Ա. — Բան խրատու յաղագս միանձանց:

Բ. — Մեկնութիւն Յեսուայ և դատաւորաց:

Գ. — Յաղթիս որ ասէ Հայր մեր որ յերկինս:

Դ. — Ի Մկրտութիւնն Քրիստոսի:

Ե. — Յայլակերպութիւնն Քրիստոսի:

Զ. — Ի Զարչարանն Քրիստոսի:

(և ի Սալեղութիւնն, և ի Թաղումն և ի Յարութիւնն, և Յերևումն աշակերտացն, և Յերևումն Տեառն առ Տրեբերեայ Մովսէս, և ի Քարոզութիւնն Առաքելոց):

Զ. — Վասն Դատաստանին և միւսանդամ գալստեանն:

Ը. — Վասն Յիշատակաց Մեռելոց:

Թ. — Կանոնք:

Ժ. — Վասն հոգւոց մարդկան:

Ասոնցմէ զատ, կան նաև այլևայլ ճառեր և մեկնութիւններ: Եղիշէի կը վերագրուի նաև Արարածոց Մեկնութիւն մը, որ դժբախտաբար կորսուած է: Վերոյիշեալ գիրքերուն մէջ, ոճի և լեզուի զանազանութիւններ կան: Այս պատճառաւ, բանասէրներէն ոմանք տարբեր անձերու և տարբեր ժամանակներու վերագրած են զանոնք: Հաւանական է որ, անոնցմէ մեծ մասը, թարգմանիչ Եղիշէին հեղինակութիւններն ըլլան: Այս ճառերու մասին, Կիրակոս Պատմիչ (ԺԳ. դար) այսպէս կը գրէ «Եղիշէ (գրեաց) զՊատմութիւն Սրբոց Վարդանանց և զգիրս կանոնացն, և այլ մեկնու-

թիւնս գրոց սրբոց և չարչարանաց Փլըկչին»: Վարդան Պատմիչ «Արարածոց մեկնութիւննէն ինչ ինչ հատուածներ կը յիշատակէ իր պատմութեան մէջ յանուն Եղիշէի: Իսկ Յայմաուուրքն ալ հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ այդ մասին:

«Արար մեկնութիւն գրոցն Արարածոց, և ճառս վասն Զարչարանացն Քրիստոսի, Թաղմանն և Յարութեանն. և զիրս կանոնականս համեղ եւ ախորժ բանիւք»:

Ձ.

Յազկերտ Բ. եւ իր նպասակը. Մինրնեռնի գործունեութիւնը:

Յազկերտ Բ. ի (*) թագաւորութիւնը 19 տարի տեւեց (438-457): Ան՝ մղեւորաց և խստաբարոյ թագաւոր մը կը ներկայանայ մեզի: Այնուամենայնիւ ան Սասանեանց Հարստութեան՝ իմաստուն և սակայն խորամանկ ու խորագէտ բնութեան տէր անձ մըն էր: Հպարտ էր և ցասկոտ: Կ'ըսուէր թէ համոզուած մոգ մըն էր ան: Մոգութիւնը բովանդակ Պարսկաստանի մէջ տարածուած էր: Մոգերը, որոնք Զրադաշտականութեան քուրմերն էին, մեծ հմտութիւն ունէին իրենց կրօնքին՝ վարդապետական, ծիսագիտական, արարողական և ծիսական խնդիրներու մէջ: Մոգերը կը մշակէին նաեւ ինչ ինչ գիտութիւններ, Աստղաբաշխութիւն և թաքուն գիտութիւններ (Sciences Occultes): Յազկերտ թագաւորին գիտումը, բնականաբար այլադան պատճառներ ունէր: Անոնցմէ առաջինն էր ասպահովաբար քաղաքականը: Այս կուգար տնտեսական պատճառը: Սակայն և այնպէս կրօնականն ալ նուազ կարևոր տեղ մը չէր գրաւեր անոնց մէջ: Սակայն մեր երկու պատմիչներն ալ, ըլլալ Ղազար Փարպեցին, ըլլալ Եղիշէն, տարբեր կերպով կը մեկնեն ու կը պատմեն: Յազկերտ թագաւոր, լոկ կրօնական պատճառներով կ'ուզէր Զրադաշտականութիւնը տարածել Հայաստանի մէջ: Կրօնականը հաւանաբար իբրեւ

(*) Յազկերտ Բ. Վռամ Ե. Գոր իր հօրը յաջորդեց 438-ին: Ուստի՝ Եղիշէին ըսած իշխանութեան հրդ տարին կը համապատասխանէ 441 թուականէն մինչև 448 (Յ. Բ.):

մեծագոյն ազդակ ծառայեց Յազկերտին իր կրկնակ զիտաւորութիւնները ի գործ դնելու Հայոց վրայ: Յազկերտ ուրիշ աւելի էական և կարևոր նպատակ մը ունէր. ան՝ Հայերը Յոյներէն թէ՛ քաղաքակապէս և թէ՛ կրօնապէս բաժնել կ'ուզէր: Յազկերտ, տեսնելով որ յունական քաղաքականութիւնը և ազդեցութիւնը օրէ օր կը տարածուի Արեւելքի մէջ, ուզեց արգելք ըլլալ ասոր: Յազկերտ իր այս խորհուրդին մէջ մինակը չէր. իրեն կ'օժանդակէին, կը խրատէին և ուղղութիւն կուտային Պարսից մոգերն ու կրօնականները: Մոգերն ու կրօնականները անոր կոյր առաջնորդ մը կը հանդիսանան: Յազկերտ թագաւոր, անոնց հնազանդելէն ու հետեւելէ զատ ուրիշ միջոց չունէր: Աւելին, ան, ինքզինքը հպարտ կը զգար երբ այդպիսի գործի մը ձեռնարկելու կը պատրաստուէր:

Միհրներսես հազարապետ, Յազկերտ թագաւորին գլխաւոր խորհրդականը և աշակիցը եղաւ: Յազկերտ թագաւոր, իր անօրէն խորհրդականին առաջնորդութեամբ գօտենայնդուած, Քրիստոնէութիւնը խաբէութիւն, ցնորք ու բանդագուշակութիւն կը նկատէր: Եւ Յազկերտ ամէն զինով ու ամէն միջոցներով աշխատեցաւ Քրիստոնէութիւնը ջնջել խապառ Հայաստանէն: Եւ սկսաւ հալածանքի քաղաքականութեան: Մոգերը և կրօնականները շարունակ Յազկերտ թագաւորը կը խրատէին. ո՛չ միայն կը խրատէին զայն, այլ նաև կը գրգռէին անոր կրօնական զգացումները ընդդէմ քրիստոնէից և մանաւանդ ընդդէմ Հայոց:

Վռամ Ե. Գորի թագաւորութեան շրջանին, 428 թուականին, Սասանեանց Հարստութիւնը յաջողեցաւ վերջ մը դնել Հայոց Թագաւորութեան: Հայոց թագաւորութեան բարձումը արդիւնքն էր մեր նախարարներուն անմիաբանութեան և անհեռատեսութեան: Անկէց վերջ, հայ նախարարութիւններն էին որ Հայոց այրուծին և զօրքը պատերազմի կ'առաջնորդէին:

Եւ Հայոց զօրքը ի մասնաւոր այրուծին Պարսից Տէրութեան մէջ ամենէն լաւ կը ուղղ և ամենէն լաւ պատերազմող բանակն էր, որ գովեստի, գնահատանքի արժանացած էր Պարսից թագաւորներէն և արքունիքէն:

Արշակունեաց Հարստութեան անկումէն

վերջ, հայ նախարարներու վիճակեցաւ երկրին կառավարութիւնը, որոնց մէջ ամենէն աչքառուն էր Մամիկոնեանները «ի նախարարոն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն» (Նղիշէ Ա. Յեղանակ): Հայոց մէջ բազմաթիւ էին նախարարութիւնները, ինչպէս Արծրունիներ, Սիւնիներ, Խորխոսունիներ, Ռշտունիներ, Պալունիներ, Ապահունիներ, Գնթունիներ, Քաջերունիներ, Գնունիներ, Կամսարականներ, ևլն. ևլն:

Սասանեանց Հարստութեան շրջանին, Միհրներսես հազարապետ հոյակապ և ազդեցիկ անձ մը կը ներկայանայ: Պարսիկ ժողովուրդը, շատ մեծ համարում և համակրանք ունէր անոր մասին և զայն շատ կը յարգէր: Վասնզի, ան հմուտ էր Պարսկական Օրէնքին և կրօնից և իրեն «Հիւրպատան Հիրպատ» (Իմաստնոց Իմաստուն) տիտղոսը տրուած էր: Միհրներսես մեծ դիւանագէտ և հզօր միտք մը կը ներկայանայ: Միհրներսես կազմակերպեց Սասանեանց պետութիւնը և ինք ասով քաղաքական և կրօնական առաջնորդի մը դերը ստանձնեց Պարսից արքունիքէն ներս:

Սասանեանց Հարստութեան թագաւորութեանց շրջանին, Յազկերտ Ա. ի (399-420) և անոր յաջորդ Վռամ Ե. Գորի (420-438) ժամանակ, Պարսից տէրութեան հրամանատար կարգուած էր: Միհրներսես, Պարսից տէրութեան հազարապետն էր և անոր յարաբերական, տնտեսական, կրօնական և զինուորական ու քաղաքական գործերը իրեն յանձնուած էին:

Վռամ Ե. Գոր թագաւորը, Միհրներսեսը իբրեւ արտակարգ ղեկավար ղէպի Բիւզանդիոն (Կ. Պոլիս) զրկեց Յունաց Թէոդոս Բ. կայսեր մօտ, Յունաստանի և Պարսկաստանի միջև զաշինք մը կնքելու համար: Միհրներսես Բիւզանդիոնի մէջ թէ՛ Թէոդոս կայսրէն և թէ՛ Յունաց արքունիքէն մեծ պատուով և արտակարգ շուքով ընդունուեցաւ, և իր առաքելութիւնը յաջողութեամբ կատարելով՝ Պարսկաստան վերադարձաւ: Պարսից արքունիք երթալով, Վռամ Ե. Գոր թագաւորին յիշեցուց իր բազմաթափանակեայ պաշտօնավարութիւնը և Պարսից տէրութեան մատուցած բազմաթիւ ծառայութիւնները և իր ծերութիւնը իբրեւ արդարացուցիչ պատճառ ցոյց տալով, թագաւորէն խնդրեց որ հանգստեան կոչուի: Թա-

գաւորը, հակառակ իր կամքին, չկրցաւ մերժել անոր խնդրանքը, և Միհրնեքսեհ գնաց դէպի Արտաշիր Ստաւրան:

Սակայն Վռամ թագաւոր, Միհրնեքսեհի հաւանութեամբ, իր քովը պահեց անոր երեք որդիները, որոնք իրենց հօրը նման իմաստուն, հանճարեղ և կրօնամոլ մարդիկ էին: Վռամ անոնց կարեւոր պաշտօններ տուաւ Սասանեան պետութեան մէջ: Զարաւանդ՝ Մովսէսեան Մովսէս էր. Մահպէշ, որ Պարսից արքունիքին համարակալն էր. Պիւրճ Ֆարդանտ, որ սպարապետի պաշտօն ունէր: Միհրնեքսեհ իր ծննդավայրը երթալով, հոն իր և երեք որդիներուն անունով չորս գիւղեր շինեց, չը մոռնալով սակայն հոն ատրուշաններ կանգնել: Միհրնեքսեհ չկրցաւ երկար ժամանակ հոն կենալ, վասնզի երբ Յազկերտ Բ. գահ բարձրացաւ (438), հրաւիրակներ ղրկելով շուտափոյթ գայն իր նախկին բարձր պաշտօնին վերակոչեց, Պարսից տէրութեան ղեկավարութիւնը կրկին անոր յանձնելով: Միհրնեքսեհ թէ և դժգոհ մնաց, սակայն չը կրցաւ մերժել թագաւորին հրամանը: Եղիշէն Միհրնեքսեհի հետեւեալ տխուր կուտայ. «Միհրնեքսեհ Վզրուկ Հրամանատար երան և Աներան». ուրիշ տեղ մըն ալ այսպէս կը նկարագրէ զայն. «Զծերն լի դառնութեամբ, յորում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, և բազում գործեալ էր նորա նախնիս. որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր ի մանկութենէ անարատ մարմին սրբոց, և ըմպելի անյագութեան նորին՝ արիւն անմեղաց» (Գ. Յեղանակ):

Ահա այդպիսի անարգ բնաւորութեամբ, խորամանկ, վատշուէր, չարաբարոյ, կրօնամոլ անձ մըն էր այս ծերուկը: Միհրնեքսեհ ո՛չ միայն հրամանատար էր Պարսկաստանի ընդարձակածաւալ կայսրութեան այլ նաեւ չարանենդ և չարամիտ խորհրդաւորութեամբ Յազկերտ Բ. ի, նոյնիսկ թագաւորն ալ, շատ անգամներ, անոր խորհուրդներուն մօտիկ կ'ընէր և կ'անսար անոր: Մահաւանդ Յազկերտ թագաւոր, մոգերուն հետ խորհրդակցութեան ժամանակ, Միհրնեքսեհի խորհուրդներով կ'առաջնորդուէր:

Միհրնեքսեհ՝ Պարսից թագաւորին մօտ ամէն ինչ էր — խորհրդատու, առաջնորդ, ղեկավար և գործիչ: Այս ալեհեր և իմաստուն ծերը տարիներով իր միտքը չար-

չարած էր՝ միջոց մը, իմաստուն հնարք մը գտնելու, որպէսզի Հայերը բաժնէ Յոյնեքէն, իբրեւ քրիստոնեայ երկու դաւանակից ժողովուրդներ: Այդ հնարքը գտած էր վերջապէս: Միակ իմաստուն հնարքը՝ Հայերը Յոյներէն քաղաքականապէս և թէ կրօնապէս բաժնելու համար, Հայերը պէտք էր Պարսից կրօնքին դարձնել, կրակապաշտ ընելով զանոնք: Փայտակարանի մէջ ծագած ապստամբութիւնը քննելու համար, Միհրնեքսեհ կուգայ հոն, թագաւորին հրամանաւ. Եղիշէն այսպէս կ'արտայայտուի այդ մասին. «Հասեալ մերձ ի սահմանս Հայոց, մտանէր ի քաղաքն Փայտակարան, և զգօրս ամենայն սփռէր տարածանէր շուրջ զքաղաքաւն առ ի զգուշութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն: Եւ յամուր որջն մտեալ հին վիշապն չարութոյն, և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թագուցանելով յաներկեղութիւն, հեռաւորացն ահագին ձայնիւ սաստէր, և ի մերձաւորս իբրեւ զօձ սողալով փչէր» (Գ. Յեղանակ):

Եղիշէն՝ Միհրնեքսեհի ունեցած պաշտօնին և մանաւանդ Յազկերտ թագաւորին վրայ անոր ունեցած ազդեցութեան մասին հետեւեալ հետաքրքրական տեղեկութիւնները կուտայ, որով երրորդ Յեղանակը կը վերջանայ. «Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պարսից, որում անունն էր Միհրնեքսեհ, և չէր ոք ամենին, որ իշխէր ըստ ձեռն նորա պահել, Եւ ոչ միայն մեծամեծք և փոքունք, այլ և ինքն թագաւորն (Յազկերտ Բ.) հրամանի նորա անսայր. որոյ և ձախող իրացն իսկ բռնն հարեալ էր նորա»: Արդարեւ, եղած բոլոր չարիքներուն, փեսաներուն, հալածանաց գլխաւոր պատճառը Միհրնեքսեհ ինքը եղած էր, քանի որ «Մեծն Հաղարապետն (Միհրնեքսեհ) յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն՝ զոր գործեաց» (Ը. Յեղանակ):

Գալով Միհրնեքսեհի իբրեւ պաշտօն տրուած «վզուկ» բառին, այս բառը մեր գրչագիրներուն մէջ մի քանի փոփոխութիւններով գործածուած է, այսպէս. վզուկ, վզուկ, վզուկ, սակայն այս վերջինը նախընտրելի է: Իսկ վեզիր բառը վուզուրի արաբացեալ ձևն է: Պարսից տէրութեան մէջ՝ աւագ-հրամանատարութեան պաշտօնը

թագաւորէն վերջ ամենէն կարեւոր պաշտօնն էր։

Եղիշէն Միհրներսեհի տրուած պաշտօնը գրեթէ պարսկերէնով կը դնէ. «Միհրներսեհի վիւզիւրք ֆրամատար Երան ու Անիրան». այսինքն՝ Միհրներսեհ վարուկ (աւագ կամ մեծ) հրամանատար Արեաց և Անարեաց (բնագրին մէջ՝ Երան և Անիրան)։ Կարգ մը ձեռագիրներու մէջ Անիրան բառը եղած է Տաներան, սխալ գրչագրութեամբ անշուշտ։

(Շարունակելի՝ 3)

Արիք և Անարիք. Արիք անունը կը տրուի այն ցեղերուն, որ Հնդուքուշ ստրահարթին և Բամիրի շրջակաները կը բռնակէին։ Սակայն երբ այդ ցեղերը երկու մասերու բաժնուեցան և մէկ մասը գէպի Հնդկաստան գնաց, այս անունը Պարսկաստանի կողմերը մնացողներուն յատուկ դարձաւ։ Բաց աստի՝ Մարեր, Պարթևներ, Բակտրիացիներ, Պարսիկներ միևնոյն անունով կը յորջորջուէին։

ՊԱՐԴԵՒԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

ԳԵՐ. Տ. ԿԱՐԱՊԵՏ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱԶԼԸՄԵԱՆ

Ցաւով կ'արձանագրենք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ եպիսկոպոսական դասու երիցագոյն անդամներէն ԳԵՐ. Տ. ԿԱՐԱՊԵՏ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱԶԼԸՄԵԱՆԻ մահը որ տեղի ունեցած է 2 Մայիս 1951 Չորեքշաբթի Աթէնքի մէջ։

ԳԵՐ. Սրբազանը ծնած էր Պարտիզակ 1870ին, չրջանաւարտ տեղւոյն Ազգ. վարժարանին 1887ին, ձեռնադրուած 1894ին Պարտիզակի մէջ. տեսուչ եւ ուսուցիչ Ազգ. վարժարանին (1893 - 1895), նոյն պաշտօններով Ատաբազար եւ քարոզիչ տեղւոյն Ս. Լուսաւորիչ եւ Ս. Կարապետ Եկեղեցիներուն (1895 - 1900), առաջ. փոխանորդ Նիկոմիդիոյ թեմին (1900 - 1905), նախ առաջ. տեղապահ Պանտրմա-Պալքէսէի եւ ապա առաջնորդ նոյն թեմին (1905 - 1908), եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի 1910ին, 1915ին ընդհանուր պատերազմին՝ իր հօտին հետ տեղահանուած կը տարագրուի Քիլիսի էղիէ կոչուած վայրը. 1916ին Երուսաղէմ կը հրաւիրուի իբր անդամ նորակազմ Սինողի եւ մէկ տարիի չափ կը մնայ նոյն պաշտօնով. 1917ին Սահակ կաթողիկոսի եւ ուրիշ սինողականներուն հետ կը տարագրուի Դամասկոս՝ ուր կը կարգուի տեսուչ տեղւոյն որբանոցներուն. Զինադադարէն վերջ կը մեկնի Պոլիս, ուրկէ կը դառնայ Պանտրմա. բայց քիչ յետոյ Քէմալական յարձակումներուն հետեւանքով կը ստիպուի թողուլ իր պաշտօնը եւ ժողովուրդին հետ մեկնիլ Պոլիս. 1923ին Պատրիարքարանէն կը զրկուի Աթէնք իբր Լիազօր ԲՅՈՒՄ, 1924ին ալ տեղւոյն Պատգամաւորական ժողովէն կ'ընտրուի առաջնորդ ու կը ստանայ Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետէն վաւերացումի կոնդակը. 1926ին կը շնորհուի արքութիւն։

1945ին իբրեւ կրօն. պատգամաւոր յունահայ գաղութին ան իր յառաջացեալ տարիքին հակառակ ճամբորդեց մինչեւ Էջմիածին մասնակցելու Ամեն. Հայոց Վեհ. Հայրապետի ընտրութեան եւ օծման հանդիսութիւններուն։ Իսկ վերադարձին աննկարագրելի նուիրումով օժանդակեց իր յունահայ հօտին դէպի Հայրենիք ներգաղթի ազգաշէն ձեռնարկի իրագործման։